

**ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ,
ЗАВДАНОЇ МАЙНУ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АТО/ООС****FEATURES OF COMPENSATION FOR DAMAGES TO PROPERTY OF INDIVIDUALS
DURING THE ANTI-TERRORIST OPERATION / JOINT FORCES OPERATION**

**Мамчур Л.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного та кримінального права і процесу
Чорноморський національний університет імені Петра Могили**

**Тульчевська М.М., магістрант II курсу
юридичного факультету**

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті досліджується питання правового регулювання відшкодування шкоди, завданої майну фізичних осіб на тимчасово окупованих територіях України. На підставі аналізу чинної нормативно-правової бази встановлено, що в Україні відсутній спеціальний закон, який би передбачав дієвий порядок отримання компенсації за зруйноване/пошкоджене майно. Звертається увага на те, що механізм надання та визначення розміру грошової компенсації постраждалим, майно яких зруйновано чи знищено внаслідок збройної агресії Російської Федерації, передбачений у нормативних актах Кабінету Міністрів України, проте сьогодні ним можуть скористатися лише особи, майно яких перебувало на території, підконтрольній Україні.

Питання щодо компенсації для осіб, чиє майно знищено або пошкоджене на тимчасово окупованій території, досі не врегульоване. Таким чином, постраждалі особи змушені звертатись до суду для захисту своїх майнових прав. Зазначається, що українськими судами створено юридичні прецеденти з відшкодування шкоди за пошкоджене або знищене житло в зоні проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил. У статті пропонується ухвалити спеціальний закон і передбачити в ньому право на отримання компенсації особами, майно яких знищено чи пошкоджене на непідконтрольних Україні територіях.

Рекомендовано збільшити максимальний розмір компенсації для відновлення житла та попередніх умов проживання постраждалих хоча б за мінімальними стандартами і виходячи з акта оцінки вартості відновлювальних/будівельних робіт у кожному випадку окремо.

Запропоновано створити при облдержадміністраціях спеціальний фонд для використання цільових коштів для відшкодування шкоди і визначити джерела надходжень до нього. У статті вноситься пропозиція щодо створення Державного реєстру житла, власники якого зверталися за компенсацією й отримали її, з метою обліку витрат України та збирання доказової бази стосовно завданих Російською Федерацією збитків внаслідок збройної агресії.

Ключові слова: право власності, внутрішньо переміщені особи, компенсація, тимчасово окуповані території.

The article examines the issue of legal regulation of compensation for damages to the property of individuals in the temporarily occupied territories of Ukraine. Based on the analysis of the current legal framework, it is established that in Ukraine there is no special law that would provide for an effective procedure for obtaining compensation for destroyed / damaged property. It is noted that the mechanism of providing and determining the amount of monetary compensation to owners whose property was destroyed or destroyed as a result of armed aggression of the Russian Federation is provided by resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, but however, today it can be used only by persons whose property was located in the territory controlled by Ukraine.

To date, the issue of compensation for persons whose estates were damaged or destroyed in the temporarily occupied territory has not yet been resolved. Thus, estate owners have to go to court to protect their property rights. It is noted that Ukrainian courts have already established legal precedents for compensation for damaged or destroyed housing in the area of Anti-Terrorist Operation/Joint Forces Operation. The article proposes to adopt a special law and provide for the right to receive compensation for persons whose property has been destroyed or damaged in the territories not under Ukraine's control.

It is recommended to increase the maximum amount of compensation for the restoration of the previous living conditions of the owners at least according to the minimal living standards and based on the act of estimating the cost of restoration / construction in each case separately.

It is also proposed that the regional state administrations create a special fund for the use of earmarked funds for compensation and determine and identify sources of revenue for it. The article proposes the creation of the State Register of Housing for such owners who applied for compensation and received it, in order to account for the costs of the Ukrainian state and gather evidence on the damages caused by the Russian Federation as its military aggression result.

Key words: property rights, internally displaced persons, compensation, temporarily occupied territories.

Постановка проблеми. Приватна власність є недоторканою, зокрема під час збройного конфлікту. Метою посиленого захисту права на вільне володіння власністю є вбереження від наслідків бойових операцій майна, потрібного для життєзабезпечення й індивідуального захисту цивільних осіб, а також (у разі пошкодження або знищення майна під час здійснення воєнних дій) справедливого відшкодування шкоди у вигляді компенсації або реституції. Через утрату житла конфлікт супроводжується внутрішнім переміщенням осіб, зважаючи на це, виникає необхідність створення належної процедури компенсації за втрату майнових прав. Незважаючи на наявність нормативних актів, які передбачають право на компенсацію за пошкоджене чи знищене житло, в законодавстві України є значні прогалини щодо механізму його реалізації, що і стало об'єктом наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Першими, хто звернули увагу на проблему відсутності компенсацій втрат

власників майна, яке перебуває в зоні конфлікту, стали представництва міжнародних організацій в Україні, зокрема Українська Гельсінська спілка за прав людини та Норвезька рада у справах біженців в Україні. Здійснюючи моніторинг дотримання прав людини в зоні проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил (далі – АТО/ООС), вони через власні сайти та громадські юридичні приймальні/центри юридичної допомоги надають роз'яснення щодо особливостей володіння, користування, поновлення чи оформлення прав на майно, що перебуває в зоні воєнних дій в Україні, зокрема на майно, на яке відкрилася спадщина або яке було примусово відчужене, пошкоджене чи знищене [1; 2; 3; 4]. Індивідуально ці правозахисні організації пропонують розширити на відновлення пошкоджених або зруйнованих будинків [5], а також судовий супровід у справах щодо виплати компенсацій за пошкоджене майно в зоні проведення АТО/ООС.

Фахові роз'яснення для широкого загалу надають профільні міністерства та відомства, їх управління на місцях, а також центри системи надання безоплатної правничої допомоги.

У сучасній юридичній науці проблема відшкодування шкоди, завданої майну фізичних осіб у зоні проведення АТО/ООС, ще не стала предметом широких наукових дискусій. Окремі науково-практичні розвідки (як, наприклад, доповідь А. Грушицького в межах форуму «Актуальні питання з розгляду спорів, пов'язаних із захистом прав фізичних осіб у зоні проведення операції Об'єднаних сил» для апеляційних і місцевих загальних судів Донецької та Луганської областей [6]) демонструють надзвичайну актуальність і практичну значущість відповідної тематики в українському суспільстві. Загальнотеоретичне підґрунтя дослідження склали присвячені загальним питанням деліктів праці Х.В. Войцеховської, О.М. Клименко, В.Г. Ротаня, А.Г. Яреми, О.Є. Соніна та інших. Емпіричними джерелами статті стали відповідні міжнародні та національні нормативно-правові акти та судова практика.

Постановка завдання. Мета дослідження – визначити особливості відшкодування шкоди, завданої майну фізичних осіб у зоні проведення АТО/ООС, та запропонувати шляхи вдосконалення законодавчої бази задля врегулювання проблеми відшкодування шкоди власникам пошкодженого/знищеного майна з обох боків лінії розмежування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на агресію Російської Федерації (далі – РФ), анексію Криму та війну на Сході України, в Україні відбулося найбільше вимушене внутрішнє переміщення фізичних осіб у Європі з часів Другої світової війни: жителі Донецької та Луганської областей, частина територій яких була захоплена збройними формуваннями Луганської народної республіки/Донецької народної республіки за підтримки з боку РФ, були вимушені покинути місця постійного проживання, щоб уникнути негативних наслідків збройного конфлікту та тимчасової окупації.

Від 2014 року для цивільного населення відповідних областей постала проблема неможливості вільного доступу до власного майна, його знищення або пошкодження. Вони зазнали не лише істотних матеріальних збитків, не будучи спроможними повноцінно володіти та користуватися майном, яке перебуває на окупованих територіях, але й важкого психологічного стресу, тобто моральної шкоди.

Першочергове значення серед об'єктів права власності, яким заподіяно шкоди, мають об'єкти житлової інфраструктури, з утратою яких порушуються такі основоположні права фізичної особи, як право на власність і на житло, що гарантуються ст. 41 та ст. 47 Конституції України [7].

Так, за даними Донецької обласної військово-цивільної адміністрації, в зоні проведення АТО/ООС зруйновано або пошкоджено 13 030 житлових будинків усіх форм власності, серед яких 1 129 багатоквартирних та 11 901 приватний будинок [8]. Луганською обласною військово-цивільною адміністрацією надано інформацію, що сумарна кількість зруйнованих і пошкоджених під час проведення АТО/ООС житл станом на кінець 2019 року в області становила 7 468 об'єктів. За інформацією Міністерства у справах ветеранів України, в зоні конфлікту пошкоджено (зруйновано) 13 021 об'єкт житлового фонду (з них 825 будинків комунальної форми власності, 12 188 – приватної власності, 8 – об'єднань співвласників багатоквартирного будинку) [8].

За даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб Міністерства соціальної політики України, кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які перемістилися з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, а також Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, станом на січень 2021 року становить 1 459 022 особи [9].

Стабільність права власності фізичних осіб як складник державного суверенітету в межах міжнародно-визнаних кордонів України трактує ухвалений 18 січня 2018 р. Закон

України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [10]. У ст. 2 цього Закону констатовано, що за фізичними особами (незалежно від перебування їх на обліку як ВПО чи від набуття ними спеціального правового статусу) та за юридичними особами зберігається право власності, інші речові права на майно, зокрема на нерухоме, включаючи земельні ділянки, що перебуває на тимчасово окупованих територіях, якщо таке майно набуто відповідно до законів України.

Визначаючи суб'єктів відповідальності, Законом [10] також зазначено, що шкоду, заподіяну Україні, має відшкодувати РФ (як держава-агресор) згідно з нормами міжнародного права. З іншого боку, підтверджуючи власний суверенітет на території, яка в межах міжнародно-визнаного державного кордону є цілісною й недоторканою [10, преамбула], і незаконність діяльності збройних формувань РФ та окупаційної адміністрації РФ у Донецькій та Луганській областях, Україна бере на себе відповідальність за захист прав і законних інтересів осіб, що перебувають під юрисдикцією України, і повинна розробити механізми захисту задля визнання, поновлення порушених прав та інтересів, припинення порушень та відшкодування майнової та немайнової шкоди.

Водночас законодавчої позиції щодо статусу осіб-власників майна, що перебуває в зоні проведення АТО/ООС в Донецькій та Луганській областях і було знищено чи зруйноване внаслідок окупаційних чи бойових дій, у Законі [10], який визначає особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, немає. До того ж на рівні спеціального закону відповідні питання не регламентувалися, тому підлягають застосуванню загальні норми про відшкодування шкоди, наявні в Цивільному Кодексі України [11], та загальний механізм компенсації за втрачене й пошкоджене майно, визначений Кодексом цивільного захисту України [12].

Першим кроком до запровадження спеціальної процедури відшкодування шкоди власникам житла, яка була завдана внаслідок бойових дій, можна назвати постанову КМУ від 10 липня 2019 р. № 623, якою внесено зміни до Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги або компенсації постраждалим від надзвичайних ситуацій, які залишилися на попередньому місці проживання [13]. Нею встановлено порядок отримання компенсації особами, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, причиною збройною агресією РФ. Єдино можливою розглядається грошова компенсація, розмір якої не залежить від фактично завданих збитків та проведеної оцінки майна.

Право на звернення за грошовою компенсацією має виключно власник будинку, який і повинен звернутися з належно оформленими заявою та комплектом документів на своє ім'я (копією паспорта та індивідуальним податковим номером, посвідкою про статус постраждалої від надзвичайної ситуації особи, титульним документом на право власності та актом обстеження) до місцевого органу виконавчої влади, при якому створюється спеціальна комісія. Протягом 5 днів із моменту звернення Комісія повинна визначитися щодо надання постраждалим грошової компенсації та повідомити про своє рішення заявників.

На підставі позитивних рішень, ухвалених комісією, облдержадміністрації готують подання до Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та ВПО. Виділені Міністерством кошти (із передбачених для надання грошової компенсації в бюджетній програмі на відповідний рік) перераховуються облдержадміністраціям у повному обсязі або пропорційно до заявлених потреб кожної області. На те, щоб кошти дійшли до адресата, надається місяць з моменту ухвалення рішення про надання допомоги Комісією.

Мінімальні строки, передбачені для ухвалення рішень і здійснення виплат, наводять на думку, що повноцінна

реалізація механізму надання компенсацій буде ускладнена. Так, перевірити достовірність поданих документів за 5 днів (не робочих, а календарних, два, а то і три з яких (у разі державного свята) можуть припасти на вихідні) мало ймовірно (отож, або ухвалюватимуться вчасні, проте не зовсім обгрунтовані рішення, або порушуватимуться строки).

Не до кінця визначився Кабмін і з питанням «пропорційності» коштів, що виділяються на кожну область. Зважаючи на 30-денний строк, ця пропорційність буде визначатися раз на місяць, а от рівномірності пропорцій у різні місяці ніхто не обіцяє. Тобто це вказує на певну соціальну несправедливість, коли суми компенсацій особам у різні місяці будуть різними навіть в одній області, а розбіжність у виплачених сумах у межах року може бути дуже значною.

У національному законодавстві не встановлено мінімального розміру відшкодування, а в постанові [13] максимальний розмір компенсації, яку може отримати постраждала особа, обмежується сумою в 300 тис. гривень. Якщо для однієї людини така сума може і буде мінімально достатньою, щоб облаштувати собі на перший час житлове помешкання, то цього є недостатньо для сімей, які складаються з кількох осіб.

А головне, вищезазначеною постановою [13] не врегульовано питань виплат для осіб, чиє житло перебувало на тимчасово окупованій території. Хоч прямого обмеження щодо права таких осіб на компенсацію не зазначено, проте вони не зможуть скористатися своїм правом через неможливість українських органів влади провести обстеження пошкодженого або зруйнованого житла, тому навіть мінімальні потреби в житлі залишатимуться знехтуваними аж до моменту, доки буде відновлено контроль України над окупованими територіями.

В умовах затяжного воєнного конфлікту, коли ресурси людей виснажені та спрямовані на потреби виживання, не зовсім достатня за розміром компенсація або її відсутність означає неможливість набуття нового житла. Якщо механізм захисту прав власників на відшкодування шкоди, завданої їхньому майну, прописано в нормах законодавства не зовсім чітко, то частина постраждалих удається до використання останнього способу, гарантованого ст. 55 Конституції України й уточненого в ст. 15 Цивільного кодексу України, – звернення до суду за захистом своїх прав власника в порядку цивільного судочинства. Зважаючи на необхідність для позивача доводити свою позицію, ситуація провокує нерівність сторін, адже відповідачем у позові є держава з усіма її механізмами та можливостями для захисту, а досі не подолані недоліки функціонування судової системи України з первантаженими судами та ще й у стані перманентних реформ перетворюють сподівання позивача на швидке завершення справи на примарні.

Незважаючи на це, приклади завершення розгляду судами позовів про відшкодування шкоди за знищене або пошкоджене майно (житлові будинки) за 7 років проведення АТО/ООС існують, хоч судами ухвалювалися як рішення на користь позивачів, так і рішення щодо відмови в задоволенні позову.

Так, 12 серпня 2020 р. співпозивачі звернулися до суду з вимогою відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої майну терористичним актом під час проведення АТО/ООС. Судом установлено, що 23 січня 2015 р. в результаті теракту в м. Авдіївка декілька снарядів влучили в житловий будинок та зруйнували його опорні стіни й конструкції. Позивачі вимушено покинули будинок, який набув нежилого стану, потребує повного нового будівництва і не може використовуватися для подальшого проживання [14]. Касаційний Суд зауважив, що, «враховуючи відсутність в Україні (саме на час пошкодження майна та на час звернення позивачів до суду) спеціальних підзаконних нормативно-правових актів щодо відшкодування власникові шкоди, заподіяної його майну, яке було пошкоджене або знищене під час проведення АТО, а також порядку визна-

чення її розміру, суд вважає, що позивачами доведено, що певний позитивний обов'язок із боку держави не був виконаний стосовно права власності на таке майно, а тому порушення їх права, встановленого ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, підлягає захисту шляхом виплати компенсації від держави» [14]. Підставами для задоволення позовних вимог та стягнення з держави грошової компенсації в розмірі 130 000 грн суд убачає такі: відсутність компенсації завданої шкоди впродовж тривалого часу та невідновлення будинку; відсутність спеціального порядку відшкодування за пошкоджені будинки; нездатність держави захищати власність у розумінні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ); відсутність об'єктивного й незалежного розслідування випадку заподіяння шкоди в розумінні ЄСПЛ за встановленого у відкритому й зареєстрованому кримінальному провадженні факту пошкодження внаслідок теракту будинку. Касаційний суд не розмежував, які саме вимоги позивачів він задовольнив частково, тобто питання про компенсацію моральної шкоди не було конкретизовано.

Видається, що відсутність судової практики з компенсації моральної шкоди людям, які на тривалий час залишилися без даху над головою або чії можливості як власників майна були значно обмежені внаслідок пошкодження житла, є окремою і досі не розв'язаною проблемою. Наскільки нам відомо, рішення судів, якими позовні вимоги про компенсацію моральної шкоди у цій категорії позовів були б задоволені, у Єдиному судовому реєстрі не зафіксовано.

Часто суди призначають суму до виплати в декілька (подеколи в десятки) разів меншу, ніж просить позивач у свої позовних вимогах. Так, висновком Верховного Суду в справі № 310/1739/17 [5] було частково задоволено касаційну скаргу позивачки на рішення Бердянського міськрайонного суду Запорізької області до держави Україна, яким позивачці було відмовлено в позові за недоведеністю позовних вимог і яке було залишене апеляційною інстанцією без змін. Пенсіонерка вимала відшкодувати матеріальну шкоду в розмірі 503 668,80 грн, оскільки внаслідок потрапляння снаряду її квартиру було зруйновано, а все майно (одяг, техніка, меблі) повністю знищено. Указавши на безпідставність висновків судів першої та апеляційної інстанції про недоведеність позовних вимог, Верховний Суд зобов'язав державу сплатити позивачці компенсацію в розмірі 50 000 грн [15]. Рішенням суду позивачка залишилася незадоволена, бо сума компенсації заледве покриє судові витрати, тоді як відновити попередні умови проживання за рахунок цієї суми не є можливим [5].

Касаційним цивільним судом 11 липня 2018 р. в справі № 219/11736/16 щодо відшкодування шкоди, завданої терористичним актом в с. Серебрянка Бахмутського району Донецької області було відмовлено в задоволенні позовних вимог. Суд зазначив, що, оцінюючи наданий позивачем звіт про оцінку розміру збитків, нанесених нерухомому майну, суд апеляційної інстанції правильно виходив із того, що він не є достовірним й беззаперечним доказом для підтвердження їх розміру, оскільки зроблений оцінювачем без огляду квартири на підставі даних, наданих позивачкою. У наданому позивачкою звіті про визначення розміру збитків розраховано роботи з демонтажу трьох вікон та трьох дверей, шпалер та штукатурки стелі двох кімнат; внутрішнє опорядження; вартість та установка трьох пластикових вікон і трьох міжкімнатних дверей, проте в акті обстеження (а.с. 106-107 т. 4) визначено загальний стан пошкодження двоповерхового восьмиквартирного будинку (пошкоджено 58 кв. м скла віконного та 79 кв. м шиферної покрівлі та огороження). Стосовно пошкоджені квартири на звороті акта обстеження вказано лише 3,4 кв. м віконного скла, інших пошкоджень не зазначено. На думку Касаційного суду, апеляційний суд правильно зауважив, що позивачка не зверталась до Артемівської райдержадміністрації Донецької області з пропозицією про добровільне передання пошкодженої квартири чи можливість забезпечення її новим житлом

замість пошкодженого. Головною підставою для відмови в задоволенні позову є недоведеність розміру заданої шкоди та/або відсутність факту передання права власності на майно на користь місцевої адміністрації [16].

Висновки. Питанням компенсації особам за втрачене або пошкоджене житло держава Україна повинна приділити якнайбільшу увагу. За поточних суспільно-політичних умов доцільним, на нашу думку, слід визнати рівень компенсації, мінімально достатній для забезпечення потреб власника і членів його сім'ї для відновлення житла чи в новому житлі в межах визначеного населеного пункту відповідно до норм житлового законодавства в частині надання соціального житла, якщо надання соціального житла в натурі не видається можливим через певні причини. Для забезпечення реальної можливості при облдержадміністраціях слід передбачити спеціальний або резервний фонд цільового використання коштів та визначити джерела наповнення такого фонду. Із метою диференціації реальних потреб конкретних осіб слід спиратися не лише на акт обстеження, але й на акт оцінки вартості відновлювальних/будівельних робіт у кожному випадку окремо. Єдину методику оцінки має бути затверджено на загальнодержавному рівні.

Строки для первинного розгляду й перевірки поданої заяви й документів Комісією слід збільшити до 15 діб та встановити персональну відповідальність службових осіб Комісії за порушення цього строку.

Наявний механізм призначення компенсацій слід допрацювати в частині збільшення максимальної суми компенсації, яка була б наближена до реальних оцінок житлових об'єктів на ринку нерухомості або відновних робіт, виходячи з розумних потреб тих осіб, що в кожному конкретному випадку потребують компенсації.

Уважаємо, що надання державних гарантій повної компенсації всіх збитків і втрат власника, майно котрого перебуває в зоні конфлікту, сьогодні для України виглядає нереальним. Проте законодавцеві слід визначитися щодо того, варто компенсувати моральну шкоду чи лише безпосередні втрати щодо майна. Ясність у цьому питанні спростить роботу судам й уніфікує судову практику.

Слід задекларувати на рівні закону право кожної особи, майно якої перебуває на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, якщо таке майно набуто відповідно до законів України, на справедливую компенсацію за зруйноване/пошкоджене майно під час збройного конфлікту та встановити, що до вимог про компенсацію позовна давність не застосовується. Таким чином, ті власники, що зараз перебувають на тимчасово окупованих територіях, зможуть скористатися правом на компенсацію після повернення контролю над відповідними територіями Україною під час мирного врегулювання, а соціальна ситуація там стабілізуватиметься швидше.

Грошову компенсацію слід надавати тим особам, житло яких пошкоджене або зруйноване внаслідок надзвичайної ситуації, яка пов'язана з проведенням заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічю і стримуванням збройної агресії РФ, або внаслідок проведення робіт із ліквідації її наслідків та які залишилися на попередньому місці проживання та/або в межах відповідного населеного пункту.

Доцільно запровадити облік житла, що було знищене або пошкоджене з обох боків лінії розмежування, власники якого звернулися за одержанням соціального житла або за компенсацією, у вигляді Єдиного державного реєстру. Метою ведення Реєстру слід визнати облік вирішення житлових проблем ВПО, упровадження додаткових гарантій захисту переселенців, які у майбутньому при поверненні на звільнені території зможуть компенсувати втрати стосовно власного житла, та облік витрат України на відновлення майнового стану потерпілих осіб. У подальшому Україна зможе використовувати дані Реєстру в міжнародних судах як доказ про розмір шкоди, заподіяної Україні російським агресором.

Викладене наводить нас на думку, що сьогодні є нагальна потреба в ухваленні спеціального закону, в якому б закріплювався реальний механізм виплати компенсації за зруйноване/пошкоджене майно тим особам, чиє майно постраждало на територіях з обох боків лінії розмежування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інструкція УГСПЛ щодо отримання компенсації за примусово відчуження майно в зоні проведення АТО. Офіційний вебсайт УГСПЛ. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/instruktsiia-uhspl-shchodo-otrymannia-kompensatsii-za-primusovo-vidchuzhene-mayno-v-zoni-provedennia-ato/> (дата звернення 04.01.2021).
2. Відшкодувати обстріл: місія нездійснена – держава не платить. Дослідження УГСПЛ від 25.08.2020. Офіційний вебсайт УГСПЛ. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/vidshkoduvaty-obstril-misiia-nezdiysnenna-derzhava-ne-plateyt/> (дата звернення 04.01.2021).
3. Не передбачено у бюджеті. Казначейство незаконно не виплачує встановлену судом компенсацію за зруйноване в ході збройного конфлікту майно. Дослідження УГСПЛ від 17.08.2020. Офіційний вебсайт УГСПЛ. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/ne-peredbacheno-u-byudzheti-kaznacheystvo-nezakonno-ne-vyplachuie-vstanovlenu-sudom-kompensatsiiu-za-zruynovane-v-khodi-zbroynoho-konfliktu-mayno/> (дата звернення 08.01.2021).
4. 50 000 гривень компенсації за зруйновану квартиру: переселенка розчарована. Дослідження УГСПЛ від 16.04.2020. Офіційний вебсайт УГСПЛ. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/50-000-hryven-kompensatsii-za-zruynovanu-kvartyru-pereselenka-rozcharovana/> (дата звернення 10.01.2021).
5. Six facts after six years of crisis by Violetta Shemet Published. 14.04.2020 Official website of Norwegian Refugee Council. URL: <https://www.nrc.no/perspectives/2020/six-facts-after-six-years-of-crisis/> (дата звернення 10.01.2021).
6. Проблеми судочинства в зоні проведення ООС обговорили судді Донецчини і Луганщини з колегами з Верховного Суду (15.10.2020). Офіційний вебсайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1007675/> (дата звернення 15.01.2021).
7. Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96%D0%B2%D1%80> (дата звернення 15.01.2021).
8. Порушення права власності в умовах збройного конфлікту на сході України та способи захисту. Дослідження УГСПЛ від 03.03.2020. Офіційний вебсайт УГСПЛ. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-prezentuvala-doslidzhennia-shchodo-porushen-prav-vlasnosti-v-umovakh-zbroynoho-konfliktu-na-skhodi-ukrainy/> (дата звернення 16.01.2021).
9. Облік ВПО станом на 11.01.2021. Офіційний вебсайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення 16.01.2021).
10. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата звернення 16.01.2021).
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 16.01.2021).
12. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5403-17> (дата звернення 16.01.2021).
13. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 947 : постанова КМУ від 10.07.2019 р. № 623. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/623-2019-%D0%BF> (дата звернення 22.01.2021).
14. Рішення Селдівського міського суду Донецької області, справа № 242/3406/20 від 18.12.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93689952> (дата звернення 24.01.2021).
15. Постанова Касаційного цивільного суду, справа №310/1739/17 від 25.03.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88575080> (дата звернення 26.01.2021).
16. Постанова Касаційного цивільного суду, справа № 219/11736/16-ц від 11 липня 2018 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75345588> (дата звернення 25.01.2021).